

Олександр Семенов,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Інститут проблем виховання НАПН України
(м. Київ)

Oleksandr Semenov,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Institute of Problems of Education of the National
Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv)

УДК 374.015.31-053.5
ББК 74.40

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ СУЧАСНОГО ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF MODERN OUT-OF-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

У статті розкрито зміст поняття «освітнє середовище позашкільного навчального закладу» в контексті проблеми формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника. Проаналізовано основні наукові підходи та принципи до розуміння сутності досліджуваного явища. З'ясовано, що джерелом формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника є суперечності, детерміновані взаємодією внутрішніх і зовнішніх умов. Проведений теоретико-методологічний аналіз проблеми дозволив розглядати освітнє середовище позашкільного навчального закладу як по-особливному структурований і змістовно наповнений простір, який дозволяє проявитися творчо спрямованій особистості старшого дошкільника у всьому багатоманітні її творчих здібностей.

Перспективи подальших наукових досліджень визначено у вивченні психолого-педагогічних детермінант розвитку творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі.

Ключові слова: освітнє середовище, позашкільний навчальний заклад, освітній простір, творчо спрямована особистість старшого дошкільника.

The article reveals the concept of "educational environment of out-of-school educational institution" in the context of forming of creatively directed personality of the senior preschooler. It is analyzed the main principles and scientific approaches to understanding the essence investigated phenomenon. It was found that the source of creatively directed personality of the senior preschooler is the contradiction, determined by the interaction of internal and external conditions. In considering of this phenomenon it is shown the relationship between the categories: social environment, socio-cultural environment, socialization, and educational space. It is revealed that the educational environment of out-of-school educational institution exposed to a variety of macro, meso and micro factors. It is important to separate the components and options when considering the environment.

Theoretical and methodological analysis of the problem allows us to treat the educational environment of out-of-school educational institution as a special structured and meaningful filled space that allows the individual to manifest the creatively directed personality of the senior preschooler in all its diversity of the creative abilities.

The author discovered that the educational environment of out-of-school educational institution purposefully affects its consciousness and behavior of the child, acts leading determinant of forming the certain qualities of creative personality, beliefs, spiritual values and creative needs. In the educational environment it is advisable to distinguish educational environment: the spiritual, the material (substantive) and personality livelihood eventive filling, which creates conditions for self-realization, self-disclosure of its creative potential.

Prospects for further scientific researches are determined in studying the psychological and educational determinants of the creatively directed personality of the senior preschooler in the out-of-school educational institution.

Key words: educational environment, out-of-school educational institutions, educational space, the creatively directed personality of the senior preschooler.

В статье раскрыто содержание понятия «образовательная среда внешкольного учебного заведения» в контексте проблемы формирования творчески направленной личности старшего дошкольника. Проанализированы основные научные подходы и принципы к пониманию сущности исследуемого явления. Выяснено, что источником формирования творчески направленной личности старшего дошкольника являются противоречия, детерминированные взаимодействием внутренних и внешних условий. Проведенный теоретико-методологический анализ проблемы позволил рассматривать образовательную среду внешкольного учебного заведения как по-особенному структурированное и содержательно наполненное пространство, которое позволяет проявиться творчески направленной личности старшего дошкольника во всем многообразии ее творческих способностей. Перспективы дальнейших научных исследований определены в изучении психолого-педагогических детерминант развития творчески направленной личности старшего дошкольника во внешкольном учебном заведении.

Ключевые слова: образовательная среда, внешкольное учебное заведение, образовательное пространство, творчески направленная личность старшего дошкольника.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В період трансформаційних змін, руйнування суспільних стереотипів особливої ваги набуває проблема формування творчо спрямованої особистості дитини дошкільного віку. Саме від того, наскільки творчо, нестандартно, рефлексивно буде сприймати і перетворювати навколишню дійсність сучасне покоління, залежатиме майбутнє нашої держави. Всебічний розвиток особистості кожної людини декларується основним Законом нашої держави – «Конституцією України» (стаття 23) [17]. На вказаній проблемі акцентується у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), де головним завданням визначається створення умов для формування освіченої, творчої особистості громадянина, реалізації та самореалізації його природних задатків і можливостей в освітньому процесі [17; 18; 19].

Дослідження проблеми формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі здійснюється у руслі класичних та інноваційних психолого-педагогічних теорій: «антропоцентризму», «внутрішньої природи дитини», «унікальності і самодостатності особистості», які започатковані у вченні «філософії серця» Г. Сковороди, продовжені у наукових підходах К. Ушинського, М. Пирогова, Б. Грінченка, С. Русової та обґрунтовані у наукових школах Г. Костюка, О. Запорожця. Саме формування, постановка означеної проблеми зумовлена такими причинами: розуміння дитини як самодостатньої й неповторної особистості, здатної до творчого самопроєктування і розвитку; необхідності формування гуманістичної свідомості суспільства на основі вищих цінностей людства; виокремлення психолого-педагогічних детермінант формування творчо спрямованої особистості; упровадження психолого-педагогічних знань в практику діяльності дошкільних і позашкільних закладів. Суспільна проблема затребуваності таких знань породжує наукову: дослідження теоретико-методологічних засад формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Розв'язанню проблеми взаємодії людини та середовища, його значущості для розвитку особистості в онтогенезі присвячені дослідження А. Бандури, Р. Бейкера, П. Белла, Л. Виготського, П. Гампа, Г. Ковальова, К. Левіна, Дж. Роттера, С. Рубінштейна, Д. Стоколса, Е. Толмена, М. Хейдметса, В. Рибалки, М. Черноушека, Г. Щедровицького, В. Ясвіна, О. Кононко та інших. Методологічною продуктивністю серед інших наукових пошуків вирізняється ідея детермінізму С. Рубінштейна як феномен складних залежностей зовнішнього і внутрішнього на різних рівнях розвитку особистості, та положення Л. Виготського щодо визначального впливу на розвиток людини, її життєвого середовища. Різні аспекти впливу освітнього середовища на розвиток дитини знайшли відображення в сучасних наукових дослідженнях І. Баєвої, Б. Бім-Бада, І. Булах, А. Валицької, В. Вербицького, Б. Вульфова, І. Єрмакова, А. Каташова, Є. Климова, О. Коберника, Н. Кудикіної, Ю. Мануйлова, Л. Новікової, А. Петровського, Г. Пустовіта, А. Збруєвої, В. Слободчикова, Л. Сохань та інших. В руслі парадигми розвивального навчання (Ш. Амонашвілі, О. Асмолов, В. Біблер, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, В. Рубцов, І. Якиманська) були розроблені концептуальні засади розвивального освітнього середовища (В. Петровський, Л. Кларіна, В. Лебедева, В. Орлов, В. Панов, Л. Смивіна, Л. Стрелкова, І. Фрумін). У контексті поставленої проблеми набуває актуальності підхід до розгляду дитини як активного суб'єкта життєдіяльності в освітньому середовищі, висвітлений у працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьева, Г. Балла, Л. Божович, П. Блонського, Д. Ельконіна, О. Леонтьєва, В. Рибалки, Г. Щукіної та інших. Наукові та організаційно-практичні засади навчально-виховного середовища, адекватного завданням розвитку та самореалізації особистості, викладено у дослідженнях І. Беха, П. Вербицької, І. Єрмакова, І. Зязюна, О. Киричука, М. Наказного, О. Савченко, Л. Сохань, Т. Сущенко та інших. Аналіз педагогічної теорії свідчить про істотне зростання наукових досліджень, присвячених проблемі створення та функціонування інноваційного освітнього середовища (Л. Ващенко, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, Л. Карамушка та інші).

Формування мети статті. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми освітнього середовища позашкільного освітнього закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Теоретико-методологічний аналіз проблеми впливу освітнього середовища як фактору розвитку особистості старшого дошкільника, базується на принципах: педагогічної доцільності, цілісності, принципі індивідуалізації, синергетизму, принципі пізнавальної активності та самостійності особистості, включеності у практичну діяльність, радісного навчання. Пізнати сутність проблеми допомагають такі основні наукові підходи: діагностичний, системний, онтогенетичний, особистісно-орієнтований, середовищний, аксіологічний, діяльнісно-комунікативний. А також об'єктивні наукові закони та закономірності (загальнопедагогічні: закон детермінізму в освіті, закон природовідповідності педагогічних впливів, закон адекватності педагогічних методів дидактичним та виховним цілям та інші; психологічні закони: закон взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку, закон зростання потреб особистості та інші). Дотримуємось думки, що джерелом формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника є суперечності, детерміновані взаємодією внутрішніх і зовнішніх умов.

У науковій змістовій категоризації поняття «освітнє середовище позашкільного навчального закладу» зустрічаємо такі тлумачення. Наукова категорія «середовище» є міждисциплінарною і однією із центральних у філософії, соціології, педагогіці, соціальній психології, соціальній педагогіці. З точки зору філософії, під поняттям «середовище» розуміється сукупність природних і соціальних умов, у яких протікає життєдіяльність

людини. Учені-психологи у понятті «середовище» розглядають психологічний аспект цілісності (єдності) людини і середовища. (Б. Ананьев, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, П. Гальперін, А. Запорожець, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Д. Ельконін, Г. Костюк, С. Максименко та ін.).

Категорія «соціальне середовище» – це суспільні, матеріальні та духовні умови, що оточують людину. Сучасний комплексний погляд на проблему впливу середовища на формування особистості представлений розмаїттям типологізацій і класифікацій. Так, А. Мудрик виокремлює декілька типів середовищ: середовище як сукупність чинників мікросередовищ (родина, клас, референтна група); середовище як макросередовище (країна, суспільство, держава); мегасередовище (планета, світ, космос) [12]. В. Лозова і Г. Троцько розглядають середовище як оточення особистості, яке можна звести до трьох груп:

- макрофактори, які впливають на соціалізацію всіх людей планети або ж великі групи людей (космос, планета, світ, країна, держава, суспільство);
- мезофактори, які впливають на великі групи людей, що визначаються за національними ознаками (етнос); за місцем і типом поселення (регіон, область, район, місто, село, селище); за відданням переваги тому чи іншому засобу комунікації (радіо, телебачення, Інтернет, кіно та ін.);
- мікрофактори, які впливають безпосередньо на конкретну людину (сім'я, групи однолітків, громадські організації, учнівсько-педагогічний колектив школи) [9].

Під «соціально-виховним середовищем» розуміють ознаку соціального середовища чи сукупність умов життєдіяльності особистості, що цілеспрямовано впливають на її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій та потреб. [16, с. 855]. Основна мета заснування такого типу середовища полягає у розвитку особистісних цінностей молоді, створення механізмів для самореалізації та самоствердження, прояву індивідуальності тощо.

Вагомий внесок у розробку проблеми соціокультурного освітнього середовища внесли соціологи А. Алексюк, В. Астахов, О. Балакірева, В. Болгаріна, М. Головатий, С. Головката, О. Якуба, О. Яременко та ін. Дослідники вказують на суттєву характеристику освіти як соціокультурного явища. Соціокультурне середовище є особливим, соціально організованим феноменом культури, в якому соціальні і культурні процеси тісно взаємозв'язані і взаємообумовлені, розвиваються в рамках загальної ідеї і спричиняють вплив на діяльність соціальних суб'єктів із створення і засвоєння духовних цінностей і суспільних орієнтирів. Освіта ж як специфічна сфера соціального життя створює зовнішні та внутрішні умови для розвитку індивіда. (дорослого і дитини у їхній взаємодії, а також в автономному режимі) [2].

Визначаючи позашкільну освіту як соціокультурне явище, вчені зазначають, що вона включає в себе соціальне середовище, де відбувається процес навчання і виховання. При цьому певна система взаємин людей, організаційні форми мають прямий зв'язок з результатами освітньо-виховної діяльності. Аналіз психолого-педагогічних джерел зі вказаної проблеми дозволяє констатувати, що соціальне середовище розвитку є одним із важливих чинників соціального становлення особистості (Д. Ельконін, Л. Виготський, А. Петровський та ін.). Соціокультурне середовище, на думку А. Петровського, є джерелом розвитку особистості, а не «чинником», що безпосередньо визначає поведінку.

За останні роки є багато напрацювань щодо аналізу взаємозв'язку «соціальне середовище – соціалізація особистості». Німецький педагог і соціолог К. Хуррельманн визначає чотири основні моделі відносин між індивідом і середовищем:

- механістична модель, що трактує середовище як даність і причину поведінки індивіда;
- органічна модель, що припускає вміст імпульсів розвитку всередині організму;
- системна модель, що трактує імпульси розвитку індивіда як результат взаємного пристосування та впливу індивіда й середовища;
- контекстуальна модель, яка вважає розвиток особистості процесом інтеракції між людським організмом і соціальним та матеріальним середовищем, що триває протягом життя [13].

У руслі означеної теорії важливим є розуміння, що цілеспрямований вплив на процес соціалізації не обмежується передачею знань, формуванням відповідного поведінкового репертуару, а простягається до сфери емоцій, смислів, розуміння. О. Безпалько розглядає соціальне середовище як необхідну та обов'язкову умову соціалізації особистості, зазначаючи, що саме його сфери: соціальна, політична, духовна формують певні очікування щодо поведінки особистості [3]. Соціальні інститути перетворюють ці очікування на цілі, завдання, зміст соціального виховання. Саме позашкільні навчальні заклади виконували роль інституту соціального виховання в історичному контексті і на сучасному етапі таке виховання є важливою соціальною функцією позашкільної освіти.

У контексті зазначеної проблеми доцільно проаналізувати категорію «освітнє середовище», яке широко представлено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Під освітнім середовищем розуміють не тільки сукупність засобів навчання, що входять до нього, а й людей, що діють у цій системі, як складові освітнього середовища розглядають увесь комплекс педагогічних умов, орієнтованих на розвиток певних якостей людини або її освіти в цілому [6]. Аналіз поняття «освітнє середовище» підкреслює той факт, що навчання, виховання, розвиток і соціалізація дитини відбуваються не тільки під впливом навчальних і виховних дій педагога, та не лише залежно від індивідуально-психологічних особливостей дитини. Зазначені дії, як і розвиток та становлення особистості дитини, завжди відбувається у певних просторово-предметних, міжособистісних, соціокультурних умовах, що можуть сприяти або утруднювати розвиток дитини під впливом педагогічних дій [15]. В. Ясвін під

освітнім середовищем розуміє «систему впливів і умов формування особистості за даним зразком, а також можливостей для її розвитку, що знаходяться у соціальному й просторово-предметному оточенні». Для актуалізації в середовищі розвивального ефекту, на думку науковця, мають бути присутні такі складові: просторово-предметні (приміщення), соціальні (характер взаємовідносин усіх суб'єктів освітньої діяльності), психодидактичні (зміст і методи навчання, обумовлені психологічними цілями побудови освітнього процесу) [22].

Освітнє середовище розглядають з позиції комунікативно-орієнтованої моделі В. Рубцова, згідно якої провідною стає форма співробітництва (комунікативної взаємодії), що створює особливі види спільності між учнями і педагогами, а також самими учнями. Схожі ідеї щодо функціонування освітнього середовища знаходимо у В. Слободчикова, який в центрі аналізу ставить спільну діяльність суб'єктів освітнього процесу. Підтримуємо визначення автора у руслі проблеми нашого дослідження про те, що «освітнє середовище – це динамічне утворення, що є системним продуктом взаємодії освітнього простору, управління освітою, місця освіти і самого учня» [21]. Дослідник підкреслює відносність та опосередкований характер освітнього середовища, його первісну «неспроможність». В якості основних параметрів науковець пропонує розглядати його насиченість (ресурсний потенціал) і структурованість (спосіб його організації).

В освітньому середовищі доцільно виокремити виховне середовище – духовне, матеріальне (предметне) й подією наповнення життєдіяльності особистості, що створює умови для її самореалізації, саморозвитку, розкриття творчого потенціалу, підвищення рівня моральної вихованості. Важливим є також розуміння поняття освітнього простору. При вживанні категорій «середовище» і «простір» співвідносимо їх як частину і ціле. Деякі дослідники зазначають, що освітній простір є сукупністю ідеальних та матеріальних об'єктів як взаємопов'язаних мікропросторів – «світів», що можуть впливати або не впливати на особистість, тобто реалізувати або не реалізувати освітній (виховний) потенціал щодо особистості – в залежності від того, чи є ця особистість суб'єктом простору. Крім того, погоджуємось з думкою, що освітній простір позашкільного навчального закладу як відкриту саморегулюючу систему характеризують: відкритість, динамізм, гнучкість, діалогічність, людиноцентризм, орієнтація на унікальність суб'єкта [4; 6; 8]. Алгоритмом освоєння освітнього простору є прогнозування; діагностичність суб'єктів планування дій з організації діалогів мікропросторів; подією-змістове насичення; рефлексія.

І. Бех, як один із фундаментальних дослідників позашкільної освіти, розглядає позашкільне середовище як значущий сегмент соціального буття підростаючої особистості, в якому вона вдосконалює набуті навчально-виховні здобутки і засвоює ряд додаткових здібностей та цінностей, необхідних для дорослого життя за умови, якщо практичне позашкільне середовище зазнає певної трансформації з огляду успішного досягнення конкретних виховних цілей, його доцільно класифікувати як позашкільний виховний простір. І. Бех під останнім розуміє психолого-педагогічний проект, метою якого є духовно-моральне вдосконалення підростаючої особистості і визначає такі його структурні компоненти:

- демократизація соціобуття вихованців;
- гуманізація соціобуття вихованців;
- індивідуалізація соціобуття вихованців;
- культивування творчих можливостей вихованців;
- формування особистісно-конструктивних відносин;
- продуктивна життєдіяльність вихованців [1].

У методологічному плані, освітньо-виховне середовище позашкільного навчального закладу доцільно аналізувати з позиції системного підходу. Вченими надбано великі здобутки у цьому аналізі (О. Биковська, Г. Пустовіт, С. Сисоєва та ін.). Г. Пустовіт зазначає, що досягнення результату – покращення успіхів у всіх сферах життєдіяльності людини – можливе за рахунок упровадження у позашкільних навчальних закладах інноваційної моделі цілісного позашкільного освітньо-виховного простору, побудованого на гуманістичній парадигмі. Центром системи у цьому просторі визначено дитину з її потребами, мотивами, бажаннями, інтересами, переконаннями, ідеями й ідеалами, самосвідомістю. Такому просторові повинно бути надано системності, ціннісно орієнтованого спрямування на самоактуалізацію й самодетермінацію особистості, творчого й соціально активного характеру її навчально-пізнавальної і суспільно-практичної діяльності [20]. Заслугує на увагу поданий у дослідженнях А. Золотарьової підхід до установи додаткової освіти дітей (у РФ з 1991 р. застосовується термінологія: «додаткова освіта дітей», «установа додаткової освіти дітей» УДОД) як відкритої соціально-психологічної системи, у складі якої автор розглядає такі компоненти: ціннісно-вольовий, компонент забезпечення, управлінський, аналітико-результативний. Ядром загальної системи діяльності установи додаткової освіти дітей є педагогічна підсистема – освітній процес, у якому вирішуються цілі діяльності освітньої установи, відбувається взаємодія педагога і дитини [20].

Продуктивним у розгляді проблеми впливу середовища на формування творчо спрямованої особистості є середовищний підхід, який бере свій початок у працях К. Ушинського, А. Лазурського, П. Лесгафта. Представники зазначеного підходу трактують середовище як засіб виховання, як технологію опосередкованого управління (через середовище) процесом формування і розвитку дитини, а не просто як умову чи фактор. Він є особливим способом пізнання і розвитку особистості дитини, системою взаємодії з середовищем, яка перетворює його на засіб діагностики, проектування і продукування виховного результату. Середовищний підхід забезпечує створення простору, у якому, завдяки цілеспрямованій превентивно-виховній діяльності, уможливується розвиток соціальності індивіда задля його ефективного становлення і перетворення на суб'єкт

соціального розвитку самого себе і соціуму [10]. На думку Ю. Мануйлова, середовищний підхід – це добрий засіб, що дозволяє педагогам виступати у ролі дослідників, групуватися в колективи, що працюють за однією логікою, розмовляють однією професійною мовою. Дослідник робить спробу довести, що середовищний підхід у вихованні здійснюється через середовище управління процесами розвитку дитини [10].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведений теоретико-методологічний аналіз проблеми дозволив розглядати освітнє середовище позашкільного навчального закладу як по-особливого структурований і змістовно наповнений простір, який дозволяє проявитися творчо спрямованій особистості старшого дошкільника у всьому багатоманітні її творчих здібностей.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні психолого-педагогічних детермінант розвитку творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі.

1. Бех І. Д. Виховання особистості [Текст] : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні [Текст] : Монографія / Олена Володимирівна Биковська. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2006. – 356 с.
3. Беспалько В. П. Проблемы развития современных педагогических систем / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1980. – 186 с.
4. Будник О. Б. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної діяльності в соціокультурному середовищі гірської початкової школи / О. Б. Будник // Гірська школа Українських Карпат. – 2013. – № 8–9. – С. 37–40.
5. Выготский Л. С. Проблема культурного развития ребенка / Л. С. Выготский // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14, Психология. – 1991. – №4. – С. 5-18.
6. Горшкова О. Г. Формування креативного мислення дитини дошкільного віку / О. Г. Горшкова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – Випуск 5.- С. 37-40.
7. Гребенюк О. С. Общая педагогика : курс лекций / О. С. Гребенюк. – Калинингр. ун-т. – Калининград, 1996. – 104 с.
8. Дитина у сучасному соціопросторі : навчальний посібник / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, І. М. Біла та ін. ; за ред. Т. О. Піроженко. – К. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014.-272 с.
9. Лозова В. І, Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання /В. Лозова, Г. Троцько: Навчальний посібник / Харк. Держ. Пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-е вид., випр. і доп. - Харків: «ОВС», 2002. – 400 с.
10. Мануйлов Ю. С. Средовой поход в воспитании: к определению понятия / Ю. С. Мануйлов // Воспитательная система массовой школы: проблемы гуманизации – М., 1992. – С.98-110.
11. Моляко В. О. Функциональна модель формування полікультурної компетентності школярів /В. О. Моляко // Рідна школа, 2005 – № 6. – С. 10–12.
12. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. Мудрик. - М.: Академия, 1990. – 176 с.
13. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за ред. І. Д. Звереві]. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
14. Національна доктрина розвитку освіти // Нормативно-правове забезпечення освіти.У 4 ч. – Х. : Видав. гр. "Основа", 2004. – Ч. I. – С. 5-24.
15. Панов В. И. Психодиагностика образовательных систем. – СПб.: Питер, - 2007.-352 с.
16. Петрович Ж. В. Соціально-виховне середовище / Ж. В. Петрович // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 855-856.
17. Про дошкільну освіту [Електронний ресурс] : Закон України: вводить в дію Постановою ВР № 2628-III від 11.07.2001. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua-laws/show/2628-14> – Назва з екрана.
18. Про позашкільну освіту [Електронний ресурс] : Закон України: вводить в дію Постановою ВР № 1841-III від 22.06.2000. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua-laws/show/1841-14> – Назва з екрана.
19. Про проведення у 2013 році в Україні Року дитячої творчості [Електронний ресурс] : вводить в дію Указом Президента України № 756/2012 від 28 грудня 2012 р. – Режим доступу: <http://www.prezident.gov.ua/documents/15279.html> – Назва з екрана.
20. Пустовіт Г. П. Міжпредметний підхід у побудові змісту навчальних програм для позашкільних навчальних закладів [Текст] / Г. П. Пустовіт // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. – 2004. – № 10. – С. 26-33.
21. Рубцов В. В. Коммуникативно-ориентированные образовательные среды. Психология проектирования /В.В.рубцов (Сб. статей под ред В. В. Рубцова). – М., 1996. –С.66-85.
22. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смигал, 2001. – 365 с.

Reference

1. Bekh I. D. Vychovannya osobystosti [Tekst] : [pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl.] / Ivan Dmytrovych Bekh. – K. : Lybid', 2008. – 848 s.
2. Bykovs'ka O. V. Teoretyko-metodychni osnovy pozashkil'noyi osvity v Ukrayini [Tekst] : Monografiya / Olena Volodymyrivna Bykovs'ka. – K. : IVCz ALKON, 2006. – 356 s.
3. Bespal'ko V. P. Problemy razvitiya sovremennykh pedagogicheskikh sistem / V. P. Bespal'ko. – M. : Pedagogika, 1980. – 186 s.
4. Budnyk O. B. Pidgotovka majbutnikh uchyteliv do pedagogichnoyi diyal'nosti v sociokul'turnomu seredovyshchi girs'koyi pochatkovoyi shkoly / O. B. Budnyk // Girs'ka shkola Ukrayins'kykh Karpat. – 2013. – № 8–9. – С. 37–40.
5. Vygot'skij L. S. Problema kul'turnogo razvitiya rebenka / L. S. Vygot'skij // Vestn. Mosk. un-ta. Ser. 14, Psikhologiya. – 1991. – № 4. – С. 5-18.
6. Gorshkova O. G. Formuvannya kreatyvnoho myslennya dytyny doshkil'nogo viku / O. G. Gorshkova // Pedagogika formuvannya tvorchoy osobystosti u vyshchij i zagal'noosvitnij shkoli. – Zaporizhzhya : KPU, 2009. – Vypusk 5.- S. 37-40.
7. Grebenyuk O. S. Obshchaya pedagogika : kurs lekcij / O. S. Grebenyuk. – Kaliningr. un-t. – Kaliningrad, 1996. – 104 s.

8. Dytna u suchasnomu socioprostori: navchal'nyj posibnyk / T. O. Pirozhenko, S. O. Ladyvir, I. M. Bila ta in. ; za red. T. O. Pirozhenko. - K. - Kirovograd : Imeks-LTD, 2014.-272 s.
9. Lozova V. I, Troczko G. V. Teoretychni osnovy vykhovannya i navchannya /V. Lozova, G. Troczko: Navchal'nyj posibnyk / Khark. Derzh. Ped. un-t im. G. S. Skovorody. – 2-e vyd., vypr. i dop. - Kharkiv: «OVS», 2002. – 400 s.
10. Manujlov Yu. S. Sredovij pokhod v vospitanii: k opredeleniyu ponyatiya / Yu. S. Manujlov // Vospitatel'naya sistema massovoy shkoly: problemy gummanizacii. – M., 1992. – S.98-110.
11. Molyako V. O. Funkcional'na model' formuvannya polikul'turnoyi kompetentnosti shkol'nyariv /V. O. Molyako // Ridna shkola, 2005 – № 6. – S. 10–12.
12. Mudrik A. V. Sotsyal'naya pedagogika / A. Mudrik.- M.: Akademiya, 1990. – 176 s.
13. Sotsial'na pedagogika : mala encyklopediya / [za red. I. D. Zvyeryevoyi]. – K. : Centr navchal'noyi literatury, 2008. – 336 s.
14. Nacional'na doktryna rozvytku osvity // Normatyvno-pravove zabezpechennya osvity. U 4 ch. – Kh. : Vydav. gr. «Osnova», 2004. – Ch. I. – S. 5–24.
15. Panov V. I. Psikhodiagnostika obrazovatel'nykh sistem. – SPb.: Piter, - 2007.-352 s.
16. Petrochko Zh. V. Sotsial'no-vykhovne seredovyshe / Zh. V. Petrochko // Encyklopediya osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy ; golovnyj red. V.G. Kremen'. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – C. 855-856.
17. Pro doshkil'nu osvitu [Elektronnyj resurs] : Zakon Ukrainy: wodyt'sya v diyu Postanovoyu VR № 2628-III vid 11.07.2001. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua-laws/show/2628-14> – Nazva z ekrana.
18. Pro pozashkil'nu osvitu [Elektronnyj resurs] : Zakon Ukrainy: wodyt'sya v diyu Postanovoyu VR № 1841-III vid 22.06.2000. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua-laws/show/1841-14> – Nazva z ekrana.
19. Pro provedennya u 2013 roci v Ukraini Roku dytyachoyi tvorchosti [Elektronnyj resurs] : wodyt'sya v diyu Ukazom Prezydenta Ukrainy № 756/2012 vid 28 grudnya 2012 r. – Rezhym dostupu: <http://www.prezident.gov.ua/documents/15279.html> – Nazva z ekrana.
20. Pustovit G. P. Mizhpredmetnyj pidkhid u pobudovi zmistu navchal'nykh program dlya pozashkil'nykh navchal'nykh zakladiv [Tekst] / G. P. Pustovit // Naukovi zapysky Vinnycz'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Mykhajla Kocyubyns'kogo. Seriya : Pedagogika i psykholohiya. – 2004. – № 10. – S. 26-33.
21. Rubcov V. V. Kommunikativno-orijentirovannje obrazovatel'nyje sredi. Psikhologiya proektirovaniya / V.V. Rubcov (Sb. statej pod red V. V. Rubcova).– M., 1996. – S.66-85.
22. Yasvin V. A. Obrazovatel'naya sreda: ot modelirovaniya k proektirovaniyu / V. A. Yasvin. – M. : Smigal, 2001. – 365 s.

